

Del II.

Analyser av sosial rettferdighet i europeisk, nordisk og norsk kontekst

5 Et samfunnsansvar for trengende og deres kategorisering

Vi skal i dette og de påfølgende kapitler i del II dels se kontinuitet, dels nye måter å tenke sosial rettferdighet på. Hensikten med dette kapitlet er å finne fram til en opprinnelse for organisert samfunnsansvar for å hjelpe mennesker som ikke kan forsørge seg selv. Hensikten er videre å finne fram til de kategorier som ble innført for å kunne beskrive disse menneskene korrekt.

5.1 Plikten til å forsørge seg selv og ansvaret for trengende

Omkring år 1000 gikk de europeiske jordbruksbaserte samfunnene inn i en dynamisk epoke som betegnes «høymiddelalderen». Den varte fra omkring 1050 til 1350.⁶⁶ Jordbruket ekspanderte, befolkningen økte, og handelen tok seg opp. Føydalsamfunnet fant sin form. Det store flertall mennesker levde i landsbyer hvor de arbeidet for godsherren som ufrie bønder/bondekvinner. Den økonomiske ekspansjonen gav grunnlag for byvekst. Byene gav muligheter for nye former for økonomisk, sosial og politisk organisering. Det kom til spesialister av mange slag innen handel, handverk, teknologi, medisin og kunst. Lærde studier ved universitetene vokste fram (Palmer, Colton, & Kramer 2002: 27-48; Helle 1984: 158ff). Kvinnene arbeidet i økende grad også som tjenere, tekstilarbeidere, håndverkere, jordmødre og også som leger (Applebaum 1992: 315ff).

Det synes klart at det i dette samfunnet gjaldt en allmenn moralsk *plikt til å sørge for seg selv* og sine nærmeste. For de fleste betydde dette å utføre kroppsarbeid. Noen få kunne for eksempel leve av en formue. Denne plikten til å sørge for seg selv kan skyldes bibelsk påvirkning i en epoke sterkt

⁶⁶ Epokeavgrensingen er fra: Føydalisme. I: *Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon*, 4. utgave, 2005-07, <http://www.snl.no/article.html?id=559151> (30.03.06).

preget av kristendom. Som kjent virket Jesus trolig som snekker. «Den som ikke vil arbeide, skal heller ikke spise» skrev Paulus (Bibelen 1978: 2. brev til tessalonikerne 3.10). Fra tidlig middelalder av hadde «*ora et labora*», dvs. «be og arbeid», vært benediktinermunkenes ordspråk.⁶⁷ Det synes imidlertid ikke å ha foreligget noen allmenn moralsk *arbeidsplikt* i høymiddelalderen. Sosiologen og filosofen Max Weber (1864-1920) skrev at høymiddelalderens store filosof og teolog, Thomas Aquinas (ca. 1225-1274), så på arbeidet kun som nødvendig, av naturlige årsaker, for å opprettholde livet. Den som kan leve av sin formue, behøver ikke å arbeide. Arbeid er nødvendig for arten menneske, ikke for hver enkelt. Det høyeste målet for mennesket er religiøs kontemplasjon, mente St Thomas (Weber 1995: 98-9).⁶⁸ Men vi kan snakke om at allmuen hadde en *politisk arbeidsplikt*. Ufrie bønder hadde plikt til å arbeide opptil tre dager i uken for sin godsherre (Helle 1984: 153).

I høymiddelalderen ble arbeid sett på som et middel til å realisere verdier som å opprettholde livet og øke godsherrens rikdom og makt. Arbeid ble i det store og hele ikke ansett å ha egenverdi, selv om det nok var nyanser i dette synet mot slutten av middelalderen (Applebaum 1992: 177-317).

Dersom en bonde/bondekvinne ikke greidde å arbeide på grunn av sykdom eller høy alder, tyder alt på at han/hun ble hjulpet av familie, naboer og ev. også av godsherren (Holzinger 1992: 71ff). Dette er det nære og familiære hjelpesystem som trolig har eksistert i alle kulturer så lenge mennesket har eksistert. Sosiologen Robert Castel forklarer imidlertid at med etablering av høymiddelalderens samfunnsorden oppstod det et større antall mennesker som var kommet i en nødssituasjon, og hvor den familiære hjelpen var utilstrekkelig. Det kunne være på grunn av bl.a. økt mobilitet. I denne situasjonen tar kirken, og etter hvert også bymyndighetene og dessuten laugene, et ansvar for å forsørge *trengende* (Castel 2003: kap. 1). Jeg bruker betegnelsen «trengende» og ikke «fattig» om de mennesker det gjelder. Det er fordi de aller fleste mennesker var fattige på denne tiden. Det fantes intet ansvar og ingen kategorisering som tilsa at vanlige fattige skulle få hjelp (Castel 2003: 24).

⁶⁷ *Ora et labora*: <http://www.wegdermitte.de/index.htm?aktuelles/ora-et-labora.htm> (19.08.06).

⁶⁸ Det vises til Georges Midrés interessante analyse av arbeidsbegrepet (Midré 1995: kap. 2). Jeg kan ikke bekrefte hans syn om at det fantes en religiøst begrunnet arbeidsplikt i middelalderen, dvs. at «mennesket *skal* slite» av religiøse grunner (ibid.: 25).

5.2 Høymiddelalderens to forsørgelsessystemer

Det er ikke nytt i historien at det finnes svake og nødlidende med et stort behov for hjelp og sosiale tiltak. I Bibelen skrives det om nødvendigheten av hensynsfullhet og rettferdighet i samfunnet overfor nødstedte, fattige og innflyttere, for eksempel i kapittel 24 i 5. Mosebok (Bibelen 1978). Det nye er at det i høymiddelalderen etableres organiserte systemer for sosial hjelp med trekk og etisk problematikk som kan kjennes igjen i vår tids velferdsordninger og i trygdemedisinen. Vi finner to forsørgelsessystemer for dekning av grunnleggende behov for trengende. Det ene er et lukket system innen laugene, basert på *solidaritet*. Det andre er et åpent system for allmennheten drevet først av klostrene og kirken forøvrig og etter hvert også bymyndighetene, basert på *barmhjertighet*.

Håndverkslaugene, ofte med tvungent medlemskap, har en spesiell plass i sosialhistorien fra omkring år 1100 av (Helle 1984: 178f). Laugenes grunnverdi kan vi betegne *solidaritet*, her i betydningen gjensidig forpliktelse til å yte hverandre hjelp (Fistetti 1999). I tillegg til å sikre en næring og gjøre de næringsmessige forholdene vanskelige for ikke-medlemmer, gav laugene stor grad av sosial trygghet til sine medlemmer. Laugene sørget for eksempel for at en syk mester fikk hjelp til å få fullført oppdragene sine. De hadde også en *hjelpkasse* som betalte kostnader til legebehandling eller gav lån til medlemmene. Læresvennene hadde avtaler med mesterne sine om f.eks. fortsatt lønn eller betalt hospitalpleie ved sykdom (Holzinger 1992: 83ff).

På slutten av middelalderen ble det også dannet brorskap av læresvenner som også hadde hjelpekasser. Medlemmene kunne låne fra disse i nødssituasjoner (ibid.: 93ff). En annen gruppe som i alle fall fra det 13. århundret av slo seg sammen med felles hjelpekasse, var tyske gruvearbeidere som på den tiden arbeidet som selvstendige næringsdrivende (ibid.: 112). Disse hjelpekassene utjevnet nødstider, men de ytte ingen skadeerstatning (Holzinger 1992: 298). Laugenes hjelpekasser ytte hjelp også i Norge (Gogstad 1994).

Munkene og nonnene introduserte det som kan betegnes som *barmhjertighetsbasert* sosial hjelp, åpen for allmennheten. Filosofen Henri-Jacques Stiker definerer barmhjertighet som «disinterested love composed of goodwill and respect for equality, well summarized in the word fellowship.» (Stiker 1999: 36). Vilkår for rett bruk av begrepet er altså allmenn menneskekjærlighet, et syn for menneskers likeverd og en bevissthet om samhörighet. Thomas Aquinas førte barmhjertigheten som en guddommelig dygd inn i europeisk sosialetikk (Fellsches 1999). Barmhjertighet har slektskap med andre dygder som kjærlighet, velvilje og velgjørenhet, alle grunnleggende i f.eks. helsetjenesten også i vår egen tid (Beauchamp & Childress 2001: 32ff).

Klostrene la vekt på gjestfrihet og opprettet allerede i tidlig middelalder hospitaler (fra lat. *hospes*, fremmed eller gjest) for reisende og enkeltstående trengende. Her kunne enkelte syke, sterkt funksjonshemmede og gamle få mat og annen hjelp, i alle fall for en tid. I det 12. århundret begynte enkelte hospitaler å fungere som medisinske institusjoner. Hospitalene ble ofte overdratt til bymyndighetene i løpet av det 13. århundret (Palmer, Colton, & Kramer 2002: 23; Ackerknecht 1982: 93). Den norske og dansk/norske sosialhjelpen overfor trengende fulgte det europeiske mønster. Frostatingsloven fra det 12. århundret «anerkjenner at enkelte ikke kan klare seg selv, og trenger hjelp ut over den ætten kan gi.» (Midré 1995: 11). Magnus Lagabøters lov, fra århundret etter, inneholdt nærmere bestemmelser om hvem som kan få lov til å tigge (ibid.). Det første hospitalet i Norge kan ha blitt etablert omkring 1170-80 (ibid.: 214; Gogstad 1994). Intet tyder på leger var involvert i de vurderinger som ble gjort, heller ikke for laugenes hjelpekasser (Geerts, Kornblith, & Urmson 1977: 88).

Den hjelp som var mest aktuell, var natural- eller pengeytelser fra kirken eller bymyndighetene, omsorg i et hospital eller rett til å motta almisser eller å tigge for eksempel ved kirkeinngangen (Castel 2003: 24ff).

5.3 Forsørgelsesansvarets avgrensning og kategorier trengende

Seip skriver at det etablerte forsørgelsesansvar måtte avgrenses (Seip 1994a: 18). Sosiologen Georges Midré beskriver «avgrensingsproblemet», dvs. «reguleringen av overgangen mellom sosiale hjelpeordninger og arbeidslivet.» (Midré 1995: 16). Castel peker på nødvendigheten av en avgrensning: «If one tried to relieve all forms of suffering, where would this lead one?» (Castel 2003: 34). Han skriver videre følgende:

Whatever the society in question, it is likely that no coherent system of assistance can be structured without first making a distinction between «good» and «bad» poor. This is to translate into common language a multitude of scholarly or pseudo-scholarly considerations based on theological, moral, philosophical, economic and technocratic arguments (ibid.).

Norske betegnelser for dette skillet er *den verdig* og *uverdige trengende* (eller kort: *den verdige* og *uverdige*).

To slag vilkår har i følge Castel begge vært nødvendige for å avgrense hvem som kan få hjelp i et hjelpesystem fra høymiddelalderen av til vår egen tid: vilkåret om *lokal tilhørighet* og vilkåret om at personen *ikke har arbeidsevne* (Castel 2003: 17). Det som skal vurderes for at en trengende skal få hjelp, i tillegg til tilhørigheten, er altså *arbeidsevnen*.⁶⁹ I denne avhand-

⁶⁹ De engelske termene hos Castel er *work ability/ability to work* og *work disability/inability to work* (Castel 2003).

lingen skal kun det ene vilkåret om manglende arbeidsevne analyseres. En person med manglende arbeidsevne betegnes gjerne som *arbeidsufør*. Jeg definerer arbeidsuførhet stipulativt som *en persons manglende evne til å sørge for seg selv ved eget kroppslig arbeid*. Eksempler på høymiddelalderens mennesker uten arbeidsevne var: «Elderly poor, children without parents, crippled of all sorts, the blind, paraplegics, scrofulous, and madmen – the whole ensemble is [...] heteronomous» (ibid.: 3). Noen spesielle former for sosial nød hørte altså også med, for eksempel barn uten foreldre eller enke med flere barn. *Den arbeidsuføre* er altså en presisering av *den verdig trengende*.

I følge Castel var «bodily affliction», eller «physical incapacity», middelalderens kriterium for kategorien arbeidsuførhet (ibid.: 24). På norsk kan vi tale om *kroppslig elendighet*. Med andre ord ble det etablert et kriterium på arbeidsuførhet som omfatter mennesker med en skadet eller sterkt svekket kropp.

Castel hevder at kristen teologi var av sentral betydning både da kroppslig elendighet ble etablert som kriterium på arbeidsuførhet og tilskrevet særlig verdighet. Kristus hadde lidt på korset og var blitt kroppslig plaget. Det var de kroppslige tegnene på nød som kunne skrive et menneske symbolsk inn i den guddommelige frelsesøkonomien igjen, og dermed også inn i den sosiale sammenheng (Castel 2003: 22ff). «Suffering itself was in a way divine, since God had also suffered the Cross in human form.» (Palmer, Colton, & Kramer 2002: 16). Ved det etablerte kriterium kunne lidende menn og kvinner med skadede og sterkt svekkede kropper bli erklært verdige og få sin plass både i den dennesidige og hinsidige orden. Mennesker som falt inn under denne kategorien, ble i høymiddelalderen fortsatt ansett som naturlige deler av samfunnet. Den som var forskjellig, annerledes, hørte ikke desto mindre hjemme i tingenes *orden* (Stiker 1999: 76).

Samfunnet trenger en forklaring på hvorfor noen ikke kan sørge for seg selv og derfor skal få slippe strevet med å arbeide. Castel skriver om den kroppslige elendigheten at «these signs of decadence immediately demonstrated that these individuals are involuntarily prohibited from working by their afflictions.» (Castel 2003: 24). Det må altså vurderes om den kroppslige elendighet har ført til at personen ufrivillig har fått redusert sin arbeidsevne. Dette er en vurdering av årsak og virkning: Kan kroppens elendighet forklare at arbeidsevnen er nedsatt uavhengig av viljes- eller motivasjonsmessige forhold? I disse vurderinger anvendes *årsaksforklaring*. Som bakgrunn for denne vurderingen forelå i middelalderen en sosial situasjon der de aller fleste mennesker var fattige. Den trengendes situasjon måtte avvike på en grunnleggende måte fra den vanlige fattigdommen. Vi

ser her belyst poenget om at det i en vurdering av funksjonshemning foreligger en (implisitt) definisjon om hva som skal gjelde som *standard omgivelser* (underkapittel 4.6).

Castel beskriver fire kategorier i tillegg til *den arbeidsuføre: den arbeidsvillige, den som ikke finner arbeid, den simulerende og den vanærede trengende* (Castel 2003: 32ff). Den som framstiller seg trengende, men som ikke oppfyller kriteriet på arbeidsudyktighet, kan mistenkes for å være *arbeidsvillig*. Seip skriver at «[d]e eldste fattiglovene opererte med to hovedgrupper: de *arbeidsudyktige* og de *arbeidsvillige*.» (*Min kursivering*) (Seip 1994a: 18). Den *arbeidsvillige*, eller *den uverdige*, antas ikke å *ville* oppfylle den allmenne plikten til å brødfø seg selv. Midré skriver slik om dette moralske spørsmålet om viljen til å arbeide:

Den som gjør krav på å leve av hjelp fra fellesskapet, må kunne angi akseptable grunner til dette. Ett av de sentrale spørsmålene har alltid vært om vedkommende ønsket å klare seg selv eller ikke. Det henger sammen med at en person som anses å være arbeidsfør, men arbeidsvillig, utfordrer helt sentrale verdier. Spørsmålet om å klare seg selv så langt som mulig berører et fundament i samfunnets moralske struktur (Midré 1995: 13).

Blir manglende arbeidsevne forklart med manglende arbeidsvilje, anvendes en *formålsforklaring* (se underkapittel 4.6). Som trygdemedisiner har jeg erfart at det i noen tilfelle, kanskje særlig der årsaksforklaringen til den nedsatte arbeidsevnen ikke virker tilfredsstillende, oppstår spørsmål om personens arbeidsvilje eller motivasjon.

I senmiddelalderen (se nedenfor) dukket det opp et større antall mennesker som også var trengende, som ikke hadde noen skadet kropp, og som ville arbeide. Disse tilhører den tredje kategorien *den som ikke finner arbeid*. Det sosiale fenomen at mennesker ikke finner arbeid, går i Europa i alle fall tilbake til tiden etter svartedauden i 1348 (Castel 2003: kap. 2). Først på slutten av det 19. århundret ble imidlertid denne kategorien allment anerkjent – og betegnet som *arbeidsledig*.

I Castels kategorisystem tilkommer så den *simulerende*. Det har vært en sentral forestilling i europeisk sosialhistorie at det finnes mennesker som framstiller seg trengende uten å være det. «Those faking blindness, the falsely crippled or wounded, who abandon their crutches and props with the coming of evening in order to make merry – these populate the world of beggary.» (ibid.: 36). Det har vært viktig å avsløre slike *simulerende* eller falske trengende. En modifisert versjon av kategorien er den *overdrivende*. Enkelte perioder i sosialhistorien har vært spesielt opptatt av simulering. Stone beskriver f.eks. den sterke interessen for å avsløre simulanter i engelsk sosialhistorie i senmiddelalderen og den tidlige nyere tid (Stone 1984: 29ff). Den som vurderer en trengende, kan frykte å bli lurt. Frykten for å

bli lurt kan faktisk påvises også i vår tids trygdemedisin (Krohne & Brage 2007: 17f).

Den siste kategorien, *den vanærede trengende*, omfatter personer, for eksempel kunstnere, med god utdanning fra ærefulle familier, som av en eller grunn har falt sosialt og ikke lenger kan etablere tidligere status. Disse kunne til tider hjelpes selv om de egentlig var i stand til å utføre kroppsarbeid. De ble hjulpet på grunn av sin høyere sosiale status. Kategorien *den vanærede* er «snedig» (eng. *subtle*), skriver Castel (2003: 37). De kategoriene som her er nevnt, unntatt *den vanærede*, blir anvendt i de påfølgende analysene.

Det kategorisystemet som vi nå har gjennomgått, belyser at det kan være vanskelig å bedømme om en person skal få en ytelse fra samfunnet eller ikke, på grunn av manglende evne til å sørge for seg selv. Det er ikke underlig at spørsmålet om kroppens tilstand er blitt sentralt. Kroppens tilstand er tilgjengelig for observasjon og kan mange ganger vurderes nærmest offentlig. Kan kroppens tilstand forklare situasjonen, eller med andre ord anses som årsak til den nedsatte arbeidsevnen, er mye av vurderingsarbeidet gjort. Vanskeligere er det å vurdere arbeidsviljen eller om personen overdriver. I denne vurderingssituasjonen finnes det et viktig moment av tillitt eller mistillit i forholdet mellom den vurderende og den ev. trengende. På dette sammensatte grunnlaget skal det tas en normativ beslutning om hvilken kategori personen faller inn under. Dette er en praktisk vurdering som krever overveielse og helst også klokskap.

5.4 Mellom sympati og upartiskhet

Barmhjertighet er en moralsk dygd som vanligvis utvises overfor den enkelte. Vi ser imidlertid at denne dygden i høymiddelalderens hjelpesystem er satt inn i en samfunnsmessig sammenheng. Det etableres dermed kategorier som gjør at mennesker som hevder å være trengende, kan bli mistenkeliggjort eller nektes å få hjelp. En indre motsetning framtrer. Den barmhjertige vil på den ene side gjerne fritt gi sin hjelp uten å skulle undersøke mottakerens situasjon og motiver. Samfunnets normsystem tillater på den annen side ikke dette. Barmhjertigheten må avgrenses til noen som anses verdige til å motta den.

For å forstå denne motsetningen innen barmhjertighetsbasert hjelp nærmere, kan det trekkes fram en historisk erfaring som kirken etter alt å dømme hadde gjort. Satirikeren Lukian spottet i det andre århundret de kristne fordi hvilken som helst lurendreier lett kunne gjøre seg rik på de barmhjertige og giverglade kristnes bekostning. Kanskje mer utbredt enn slik svindel var det at noen trengende greidde å skaffe seg mye hjelp, mens det ikke ble noe igjen til andre trengende med minst like store behov. Det

var derfor en tidlig erfaring i kirken at barmhjertighetshjelp måtte systematiseres, f.eks. ved at gavene ble fordelt av biskopen. Han ble ansett både å ha oversikt over hvem som befant seg i en nødstilstand, og han kunne fordele etter likhet i behovene, og ikke etter hvem som trengte seg mest på (Holzinger 1992: 67ff). Jeg fortolker dette slik. Bruken av biskopens kunnskap om de enkelte trengende, og hans avveining av den enkeltes behov i forhold til andres, er et eksempel på at barmhjertigheten som dygd måtte kombineres med både det formale rettferdighetsprinsippet og det innholdsmessige rettferdighetskriteriet *behov* for å fungere sosialt godt i et bispedømme.

Vi har i høymiddelalderens barmhjertighetsbaserte system å gjøre med en praksis der dygden barmhjertighet overfor det enkelte mennesket må avveies mot rettferdighetens krav om at alle relevante behov skal bli sett og vurdert på en upartisk måte. Dessuten skal den allmenne plikten til å sørge for seg selv beskyttes. Jeg fortolker middelalderens hjelpesystem som en måte å balansere *sympati* og *upartiskhet* på (underkapittel 2.1). En slik vurdering av enkeltpersoner er normativt ustabil. Hva skal det legges størst vekt på i en beslutning om en person skal få en ytelse eller ikke: personens plager og behov for hjelp eller samfunnshensyn som upartiskhet og plikten om ikke å ligge samfunnet til last? Små forskjeller mellom personers situasjoner, eller hvordan disse blir vurdert, kan tenkes å bikke over til innvilgelse på den ene side eller avslag på den annen.

Vurderingen er ustabil også på en annen måte. Den påvirkes i stor grad av arbeidslivets reelle orden. Hvilket arbeid finnes? Hvordan er arbeidsbetingelsene tilpasset menneskekroppen og hvordan den fungerer? Denne orden har stor betydning for om den enkelte kan finne en plass for å kunne sørge for seg selv (Castel 2003: 40).

Uttrykket «mellom barken og veden» er brukt om rollen som medhjelper i administrasjonen av hjelp til trengende. Administrasjonen ble dels utført av ulønnede «fattigforstandere» som var et verv som gikk på omgang. Seip konstaterer om denne rollen på 16- og 1700 tallet: «Et slik forstander eller medhjelperombud var en stilling mellom barken og veden: ansikt til ansikt med nøden, men med ansvar for egen og andres portemoné.» (Seip 1994a: 23). Metaforen «mellom barken og veden» gir et godt uttrykk for spenningen mellom *sympati* og *upartiskhet* også i en nåtidig trygdemedisinsk vurderingssituasjon (Getz, Westin, & Paulsen 1994).

5.5 Senmiddelalderens sosiale krise skjerper arbeidsplikten

Europa gikk fra omkring 1350 av inn i en ny epoke, *senmiddelalderen*, som varte fram til omkring 1500. Den var preget av at om lag halvparten av den europeiske befolkningen ble utslettet som resultat av svartedauden i 1348 og

senere pestepidemier. Mange av godsherrene og byenes arbeidsgivere døde. Mennesker som ikke lenger hadde noe å leve av, begynte med vagabondering og tigging. Mange steder i Europa var det regelrette fattigopprør (Palmer, Colton, & Kramer 2002: 48). Senmiddelalderen var preget av sosial uro med mengder av omstreifere og kriminelle. Angst og usikkerhet var utbredt.

Et av myndighetenes svar på den sosiale uroen etter svartedauden var å innføre en *juridisk arbeidsplikt*. Et eksempel på dette er den engelske kongen Edvard III's «arbeiderlov» av 1349 som påbød at alle som ikke hadde annet enn sin egen arbeidskraft å leve av, skulle sørge for å komme i arbeid (Castel 2003: 48ff). Arbeidsplikten gjaldt ikke samfunnets herskende klasser. Dette forholdet er kommentert slik: «And the exemption enjoyed by the dominant classes of society, far from contradicting this obligation to work, only reinforces the necessity of it. Being exempt from manual labour is the privilege par excellence [...]» (Castel 2003: 149).

Senmiddelalderens sosiale krise førte med seg at høymiddelalderens syn på den kroppslige elendighets verdighet forsvant. Stiker oppsummerer situasjonen i denne tiden slik:

People on the margin have become useless. From useless to harmful is only a simple step. This step is taken by the legislation and judicial practice of the last quarter of the fifteenth century and the sixteenth century that condemned anti-social behavior as a crime, a crime that could be punished by forced labor (Stiker 1999: 84).

De trengende skapte nå frykt og avvisning. De ble, i alle fall tidvis, sett på som kriminelle, og kriminelle ble forsøkt forbedret ved arbeid. Mennesker med sin kroppslige elendighet kunne nå ses i tvangsarbeid.

5.6 Konklusjon

I det europeiske høymiddelalderssamfunnet fantes en allmenn moralsk plikt til å forsørge seg selv, som for de alle fleste mennesker betydde en plikt til å leve av eget kroppsarbeid. Det oppstod imidlertid et påtakelig antall mennesker som ikke var i stand til dette, *de trengende*. Det oppstod et ansvar for å hjelpe disse fra kirken og fra bysamfunnenes side, basert på *barmhjertighet*, og fra laugenes side, basert på *solidaritet*. Dette forsørgeransvaret måtte begrenses. Fem kategorier trengende ble utformet innen det barmhjertighetsbaserte systemet: 1) *Den arbeidsuføre* og verdig trengende, 2) *den arbeidsuwillige* og uverdige trengende, 3) *den som ikke kunne finne arbeid (den arbeidsledige)* og 4) *den simulerende (eller overdrivende)* og 5) *den vanærede trengende*. Arbeidsuførhet defineres som *en persons manglende evne til å sørge for seg selv ved eget kroppslig arbeid. Kroppslig elendighet*, som også inkluderte visse former for sosial elendighet, ble kriteriet på *den arbeidsuføre*. Leger var ikke involvert i arbeidsuførhetsvurderingen i middelalderen.

Vurderingssituasjonen anses å ha vært ustabil på i alle fall to måter. For det første skulle det balanseres mellom *sympati* og *upartiskhet*. For det andre ble den i stor grad påvirket av hvilke reelle muligheter for arbeid som fantes. Disse to måter vurderingen av arbeidsuførhet kan være ustabil på kjennes igjen i vår tid. Vurdereren er «mellom barken og veden».

Vi skal i neste kapittel se videre på hvordan synet på arbeid endret seg inn i moderne tid, hvordan den økonomiske og klassiske liberalismen formulerte et selvhjelpsprinsipp og hva noen sosiale følger ble av den første industrielle revolusjonen.

6 Selvhjelpsprinsippet og «det sosiale spørsmålet»

Nåværende folketrygdlov sier i § 1-1 at et av dets formål er å «bidra til hjelp til selvhjelp» (se vedlegg 1D). Jeg fortolker *hjelp til selvhjelpsprinsippet* som sammensatt av *selvhjelpsprinsippet* og *det kollektive hjelpeprinsippet*. Dette og det påfølgende kapitlet har som formål å analysere disse to politiske prinsippene. Dette kapitlet analyserer liberalismebegrepet og *selvhjelpsprinsippet* slik det ble utformet innen den klassiske liberalismen. Kapitlet tar videre for seg de dyptgripende samfunnsendringene som den første industrielle revolusjonen førte med seg og som ledet til *det sosiale spørsmålet*. Kapitlet tar også opp forskjellige svar fra europeiske samfunn på de nødstedtes situasjon fram til omkring 1870.

6.1 Samfunnsendringer og syn på arbeid i tidlig moderne tid

Samfunnene var mellom 1500 og 1750 fortsatt jordbruksamfunn. Produksjonsteknologien forandret seg alt i alt lite i denne tiden. Muskelkraft ble brukt for nesten alt arbeid (McNeill & McNeill 2003: 201). Men hjemmebasert produksjon og handel over stadig større deler av kloden fikk økende betydning. Oppfatningen om at det aktive livet på jorden er menneskets høyeste ytelse, ikke det kontemplative som Thomas Aquinas hadde hevdet, hadde fått gjennomslag (Raeff 1983: 87f).

Merkantilismen er betegnelsen på det dominerende økonomiske systemet i Europa fra det 16. til det 18. århundret, med fortsettelse inn i det 19. århundret i noen land. Merkantilismen er forklart slik: «Mercantilism promoted governmental regulation of a nation's economy for the purpose of augmenting state power at the expense of rival national powers. It was the economic counterpart of political absolutism.»⁷⁰ Statene, med de enevel-

⁷⁰ *Mercantilism*. I: *Encyclopædia Britannica* 2006 Ultimate Reference Suite DVD.